МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

С Е Н Ч Е Н К О
АНАТОЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

МАТЕРІАЛЬНА БАЗА ДОЗВІЛЛЯ ТА ІІ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

/методологічні аспекти/

Спеціальність І3.00.05 - теорія, методика та організація культурно-освітньої діяльності

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

КИЇВ - 1995

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському державному інституті культури

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
ПОПЛАВСЬКИЙ Михайло Михайлович

Офіційні опоненти:

1. Доктор педагогічних наук, професор КОНДРАТЮК Олександр Пантелійович
2. Доктор економічних наук, професор ПАНЧЕНКО Євген Григорович

Провідна організація - Інститут підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури України

Захист відбудеться "_____" вересня 1995 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.34.02 у Київському державному інституті культури /м.Київ, вул.Шорса, 36/

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У навчальних закладах по підготовці працівників різних сфер культури протягом тривалого часу вивчались навчальні дисципліни культурологічного - навіть вужче - мистецького циклу. За умов, коли організаційний та економічний бік формування, спрямування та фінансування культури був прерогативою держави, такий підхід був логічним, об"єктивно зумовленим.

Перехід до ринкових відносин зумовлює інший підхід. Він передбачає підвищену увагу до економічного боку діяльності культурно-освітніх та мистецьких закладів. Це, в свою чергу, зумовлює посилення в підготовці фахівців цих закладів фундаментальних знань з методологічних аспектів формування, розвитку й функціонування матеріально-технічної бази культури, оскільки витрати на її розвиток і утримання відтепер значною мірою визначають успіх /чи провал/ найзмістовніших, найнеобхідніших культурно-освітніх та мистецьких програм.

Формування тематичних навчальних планів по підготовці фахівців культурно-освітніх та мистецьких навчальних закладів стосовно їх функціонування за умов ринкових відносин повинно спиратися на всебічно обґрунтовану науково-методичну базу дисциплін економічного циклу. Проте, дослідженню останніх у всі попередні роки не приділялось належної уваги. Окремі роботи нечисленних авторів-дослідників матеріально-технічної бази культурно-освітніх установ так і не знайшли своїх послідовників. Причини відомі. З одного боку, в цьому не було потреби, бо формування всієї інфраструктури, як і само функціонування закладів культури, здійснювалося за кошт держави і під її керівним впливом - за плечима самої культури, а з іншого - те, що вплив ма-

теріально-технічної бази культури на її розвиток - особливо мистецтва, носить досить віддалений характер. Настільки віддалений, що загальноприйнятною, пануючою парадигмою є переконання, що культура розвивається за властивими їй законами і закономірностями, і суспільству, державі залишається лише задовольняти її саморозвиток. Культура є дійсно такою величезною сферою людського буття та взаємовідносин, що є цілком самодостатньою для розвитку за власними законами. Цього ніхто не може заперечити. Проте, коли йдеться про її матеріально-технічну основу, то вплив останньої на саму культуру має невбиякє і визначальне, і вирішальне значення.

Недостатня опрацьованість цих залежностей і зумовила мету та вибір дисертаційного дослідження.

Педагогічний аспект дослідження вбачається в спробі:

а/ теоретичного обґрунтування закономірностей формування матеріально-технічної бази дозвілля, котре є об"єктом практичної діяльності вихованців навчальних закладів культури;

б/ обґрунтування необхідності зміни пріоритетів у фаховій підготовці кадрів, що їх готують навчальні заклади культури, та вдосконалення змісту цієї підготовки;

в/ як приклад наукового пошуку джерел /зокрема фінансових/ для розвитку інфраструктури дозвілля.

Предметом і об"єктом дослідження стало вивчення визначальних і вирішальних факторів формування матеріально-технічної бази дозвілля в широкому історико-логічному контексті і за умов переходу до ринкових відносин. Для досягнення цієї мети необхідно було:

- визначити соціально-економічну сутність матеріально-технічної бази дозвілля, яка є важливою складовою частиною матері-

альної інфраструктури культури в цілому. Саме тому в роботі часто закономірності й тенденції формування й розвитку матеріально-технічної бази дозвілля не відокремлюються, а досліджуються на загальному тлі формування і розвитку матеріальної інфраструктури культури в цілому. Це логічно у всіх випадках, коли часткове, особливе співпадає з цілим. І лише там і поскільки воно відокремлюється, воно й досліджується окремо;

– дослідити закономірності формування матеріально-технічної бази дозвілля, визначальні та вирішальні умови її розвитку;

– довести, що визначальним фактором формування матеріально-технічної бази культури та дозвілля є рівень розвитку продуктивних сил та суспільні потреби;

– віднайти вирішальні умови відбору елементів матеріально-технічної бази дозвілля із сукупності знарядь виробництва, якими є властивості людського сприймання та суспільно-політичні умови;

– простежити розвиток матеріально-технічної бази дозвілля від її зародження до наших днів і на цій основі визначити те особливе в її розвиткові, що зумовлене соціально-економічною системою – зокрема плановою і ринковою системою регулювання виробництва.

Останнє ускладнювалося тією обставиною, що економічна система сучасної Української держави є перехідною – від планової до ринкової. Бракує світового досвіду такого переходу, і тому в дослідженні аналізуються лише окремі, найбільш життєво важливі сторони, а саме – джерела фінансування розвитку матеріальної бази культури та її складової – дозвілля.

На цій основі ставилось за мету сформулювати основні напрямки розвитку матеріальної бази дозвілля і цим прислужитися не лише навчальному процесові підготовки кадрів, а й практиці

тих, хто може й хоче спробувати свої сили в підприємництві дозвільної діяльності.

Методологічною основою дослідження є матеріалістичний підхід з широким використанням історико-логічного та порівняльних методів як найбільш прийнятних для даної теми, так і найбільш вживаних в педагогічній практиці. Це не означає, що при дослідженні тих чи інших аспектів проблеми автор не користувався працями авторів, що сповідували інші методи, ідеалістичні підходи, містику, те чи інше метафізичне /філософське/ світосприймання. Автор використовував й різні за своїм політичним спрямуванням джерела - праці вітчизняних авторів, науковців зарубіжжя, в тому числі представників української діаспори, директивні матеріали КПРС, статистичні дані Міністерства статистики України, ЦСУ УРСР, Міністерства культури України, обласних управлінь культури і багато інших джерел. Основою відбору матеріалів був принцип наукової доцільності, об"єктивності та достовірності.

Наукову новизну дослідження характеризують такі теоретичні положення та висновки:

- визначено місце матеріально-технічної бази дозвілля та відпочинку в інфраструктурі культури в цілому;

- визначено і згруповано фактори, котрі зумовлюють формування матеріально-технічної бази дозвілля;

- у свою чергу ці фактори розділено на такі, що є об"єктивною передумовою, тобто визначальні, і такі, що залежать від суб"єктивних і мають вирішальне значення для формування матеріально-технічної бази дозвілля;

- історико-логічний аналіз розвитку інфраструктури дозвілля на основі розмежування визначальних і вирішальних факторів дав можливість визначити об"єктивно обумовлену залежність /закономірність/ між рівнем розвитку засобів виробництва і основ-

них елементів матеріально-технічної бази дозвілля;

- на цій основі зроблена спроба спрогнозувати ймовірні напрямки подальшого розвитку окремих, зокрема електронних, технічних засобів дозвільної творчості.

Практична цінність результатів дослідження полягає:

- в обґрунтуванні необхідності, за умов ринкової економіки, розв"язання двоєдиного завдання: по-перше, необхідність істотних змін у характері підготовки фахівців-організаторів культурно-дозвільної діяльності і, по-друге, у віднайденні фінансових джерел для утримання і розвитку матеріально-технічної бази закладів дозвілля; в першому випадку йдеться про вдосконалення системи підготовки кадрів шляхом надання студентам навчальних закладів культури ґрунтовних знань з менеджменту культури /за всією гамою спеціалізацій, зумовлених функціонуванням закладів культури за ринкових умов: менеджерів культурно-дозвільних, освітніх закладів, продюсерів, паблік рілейшнз та інших/, а також про створення системи перепідготовки з цих спеціалізацій для вже працюючих фахівців; у другому випадку йдеться про створення механізму фінансування закладів культури на основі поєднання режиму самоокупності та державного фінансування;

- на основі теоретичних узагальнень зроблено висновки-прогнози про шляхи подальшого розвитку інфраструктури дозвілля як шляхом пристосування вже відомих засобів виробництва /зокрема електронних/, так і спрямованого пошуку технічних рішень для потреб дозвілля.

Апробація роботи. Основні теоретичні і практичні результати дослідження доповідались на кафедрі прикладної культурології, обговорювались на науково-практичних конференціях семінарах, що їх проводив Київський державний інститут культури, публіку-

вались тези виступів, статті, методичні матеріали.

Основним методом апробації став навчальний процес - викладання курсу "Технічні засоби та їх використання в культурно-дозвільній діяльності", а також реалізація висновків дослідження в розробці госпрозрахункової теми - зокрема по створенню проекту технічної оснащеності культурно-освітніх закладів м.Славутича.

Опрацьовано й запропоновано адміністрації Київського державного інституту культури програму створення системи перепідготовки кадрів в очній, очно-заочній та заочній формах навчання на спеціальному факультеті.

Адаптовану до потреб навчального процесу дисертаційну роботу депоновано в ряді центральних бібліотек України та Київського державного інституту культури.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з двох розділів, п"яти параграфів, вступу, висновків і пропозицій, містить кілька схем та список використаної літератури.

Зміст роботи.

У вступі подається обгрунтування вибору теми дослідження, стан опрацьованості проблеми, основні методологічні засади дослідження та обгрунтування доцільності їх застосування, коротк"й зміст роботи.

В першому розділі " Матеріальна база як основа і засіб підвищення ефективності культурно-дозвільної діяльності" визначено відокремленість дозвілля та його матеріальної бази від широкого поняття культури та її інфраструктури. Досліджено визначальні фактори формування матеріально-технічної бази дозвілля, якими є розвиток продуктивних сил та суспільні потреби. Саме вони становлять об"єктивну передумову, основу для відбору

її окремих елементів для матеріальної бази дозвілля.

Це один з найважливіших теоретичних висновків дослідження, на якому грунтується все подальше розкриття теми.

У цьому розділі виділено і вирішальні умови відбору елементів засобів виробництва та їх свідомого пристосування для потреб дозвільної діяльності. Такими умовами є особливості сприймання зовнішніх подразників /Зірка Дудіна/ людським організмом. Вказані умови є об"єктивними, незалежними від волі людей. Тому інші вирішальні фактори, котрі залежать від суб"єктивної людської діяльності, такі, зокрема, як суспільно-політичні, виділено в окремий параграф.

Така структура першого розділу логічно і послідовно розкриває гносеологічне коріння формування матеріально-технічної бази дозвілля.

Особливістю першого розділу є те, що методологічною основою дослідження тут виступає переважно історико-логічний підхід. Його використання обумовлене самим об"єктом дослідження, всім комплексом обставин /визначальних і вирішальних/ формування матеріальної бази дозвілля впродовж тисячоліть. Історизм і раціональні узагальнення розвитку матеріальної бази дозвілля тут неминучі.

Другий розділ "Особливості функціонування закладів культурно-дозвільної діяльності за умов різних систем регулювання соціально-економічного розвитку" є своєрідним "підняттям на поверхню" від глибинного, закономірного до живої дійсності, до практики і її оцінки з позиції об"єктивних закономірностей.

Життя завжди повніше, різноманітніше від будь-яких найдосконаліших, найдостовірніших теоретичних висновків і узагальнень. Проте, останні мають ту перевагу, що дають можливість

легше і точніше зорієнтуватися в бурхливому, стрімкому, заплутаному потоці практичної діяльності мільйонів людей, що домагаються саме своїх особистих або групових цілей. Теорія ніколи не дасть відповідь на кожне конкретне запитання життя, але допоможе визначити тенденції, напрямки розвитку тих чи інших явищ, процесів, починань. Саме на цій основі в розділі співставлені плановий і ринковий механізми регулювання економіки, а відтак і формування інфраструктури дозвілля. В цьому розділі переважним методом дослідження, природньо, є порівняльний метод з елементами описовості, ілюстративності.

У висновках і пропозиціях подаються узагальнення на основі виконаного дослідження, що дає змогу в короткому викладі отримати відомості про доцільність роботи, її наукову і практичну значущість.

Основні ідеї, положення та висновки дисертації.

У науково-дослідницькій літературі з проблем культури, як у вітчизняній, так і зарубіжній, проблеми матеріально-технічної бази культури і мистецтва - в тому числі дозвілля, практично, як самостійний предмет дослідження, - майже не розглядаються за винятком випадків, коли останні є відображенням, елементом самої культури. Наприклад, архітектура, різного роду прикраси, елементи обрядовості, що уособлюють певні символи, звичаї тощо. В дослідженні це пояснюється різною питомою вагою мистецьких творів /як кристалізованого рівня культури, духовного розвитку/ і засобів їх творення. Останні впродовж віків і тисячоліть видозмінюються і вдосконалюються вельми повільно. Складається враження, що творчість є цілком незалежною від засобів творення.

Величезною мірою і дійсно так і є. Бо культура, мистецтво - це специфічна сфера духовного, при тому сфера дуже широка і глибинна, самодостатня для розвитку.[I/]

Тому в роботі неодноразово підкреслюється самостійне значення законів і закономірностей розвитку культури і, зокрема, видів і мистецьких жанрів, що лежать в основі обрядовості, дозвілля та відпочинку. Підкреслюється, що дослідження цих законів і закономірностей є предметом дослідження інших наук, зокрема культурології та мистецтвознавства.

Проте, нехтувати впливом на розвиток мистецтва та дозвілля їх матеріальної бази було б припуститися серйозної помилки, бо в кінцевому результаті /але лише в кінцевому/ саме матеріальна база лежить в основі розвитку культури, мистецтва, дозвілля. Ні Гомер, ні Бетховен, ні "Бітлз" не могли з"явитися раніше, ніж вони з"явилися. Вони могли стати бетховенами, гомерами, бітлзами лише в ті часи, коли вони були, коли з"явилися не лише духовні передумови, але й матеріальна база їх творчості, знаряддя творчості.

Звідкіль беруться ці знаряддя мистецтва, дозвілля, культури в цілому? Аналіз широкого матеріалу підводить до незаперечного висновку, що їх першоосновою були знаряддя праці, засоби виробництва, ще ширше - продуктивні сили. Шлях від лука мисливця до арфи, від пустотнього рогу худоби до флейти не простий, не прямий, але закономірний. Так було впродовж тисячоліть. Так є й тепер. Голографія і цифрове телебачення стоять на плечах

I. По визначенню Дмитра Антоновича, культура - це"все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості". - Див. Українська культура. - К.: Либідь, 1993. - С.17.

військово-промислового комплексу, як і атомні електростанції - на плечах ядерної бомби.

Доведення існування такої корелятивної залежності й стало предметом дослідження в першому параграфі першого розділу, але не обмежилось цим.

Важливо визначити, які фактори зумовлюють, спонукають до такого творчого використання знарядь праці в інтересах задоволення духовних потреб людини. Порівняльний аналіз, співставлення "знарядь" дозвілля, що використовуються на різних рівнях розвитку людських спільнот, показує, що "відбір" тих чи інших елементів засобів праці для потреб дозвілля носить не випадковий, а об"єктивно обумовлений характер.

Аналіз точок зору різних дослідників цієї проблеми дає підстави звести всі об"єктивні чинники такого відбору до узагальнюючого поняття - "суспільні потреби". Серед складових цього узагальнюючого поняття ми знайдемо і потреби добування засобів існування /мисливство, рибальство, землеробство тощо/ і військову справу, і міжстатеві відносини, і релігійні вірування, і національні схильності.

Якщо навіть взяти за доведене все сказане вище, то важко збагнути, чому одні найпоширеніші знаряддя праці - скажімо, плуг, не включаються в матеріальну основу дозвілля, а інші, менш значущі - скажімо, лук, для виробництва дають поштовх розвиткові цілих напрямків інструментів, пристосувань для жанрів мистецтва і видів дозвілля.

Справа в механізмі сприймання людиною зовнішніх подразників. Не все, так би мовити, проходить поріг людського сприймання через 5 відомих всім рецепторів: зір, слух, нюх, смак, дотик. Так звана "Зірка Дудіна" показує наявність на їх осно-

ві 20 міжпочуттєвих асоціацій. Опрацювавши значний матеріал про можливості всіх п"яти систем сприймання, їх взаємодію і можливості, можна спрогнозувати сінергетичний ефект їх поєднання.

Дисертант не уникнув спокуси прогнозування розвитку технічних засобів по використанню сінергетичного ефекту /ефекту поєднання/ сигналів ряду і всіх разом рецепторів сприймання. Дуже можливо, що передбачуваний прогноз їх розвитку піде іншим /сьогодні ще не передбачуваним/ шляхом, як це трапилось із спробами В.Кандінського, А.Скрябіна, Чюрльоніса, Галієва поєднати світло /колір/ і звук. Світло /колір/ і звук поєднались, але в кольоровому кіно, кольоровому телебаченні, кольоровому відеозапису, а не в тих видах мистецтв, в яких їх намагались втілити ці новатори. Все це сталося після них і на іншій технічній основі. Значно простіше спрогнозувати розвиток технічних засобів дозвілля, розрахованих на використання одного каналу сприймання інформації - зору, слуху, навіть нюху і дотику. Можно, спираючись на неухильне поширення персональних комп"ютерів, спрогнозувати й можливість інтегрування ряду каналів сприймання інформації. Такі прогнози в дослідженні зроблено на рівні напрямків, тенденцій.

Дещо осторонь визрівають нові напрямки, пов"язані з можливостями виходу безпосередньо на мозок людини, на її психіку, розумову діяльність. Роботи над психотронною зброєю /за даними останніх публікацій/ відкрили прямий доступ до мозку людини. "Зірка Дудіна" перетворилась в піраміду /конус/ з п"ятикутньою основою. Першим сумним виходом досліджень в цій галузі стало "Біле братство", як і першим виходом енергії штучного ядерного розпаду - вибух ядерної бомби. У що виллється, як відлунеться прямий доступ до мозку людини для культури дозвілля, сьогодні

ніхто певно сказати не може. Достеменно відомо, що зупинити поступ людської думки, пошуку неможливо. Загнати назад в пляшку Джина /науково-технічний прогрес/ людству ніколи не вдавалось, навіть якщо знищувався сам автор-винахідник - скажімо, колеса - як це оповідає легенда.

Ці вищезгадані умови відбору знарядь праці для потреб розвитку матеріальної бази дозвілля належать до вирішальних умов, але вони об"єктивні, зумовлені психофізіологією людського сприймання зовнішньої інформації. Окрім них є ще й інші умови, котрі більшою мірою належать до суб"єктивних. Йдеться про соціально-політичні умови формування і розвитку матеріально-технічної бази дозвілля, про соціально-політичні фактори. Яку б позапартійну, позаблокову, позаполітичну позицію за своїм світоглядом не займав дослідник, він змушений визнавати, що соціально-політичні чинники є реальністю, є фактором, що суттєво впливає на розвиток матеріальної бази культури в цілому і дозвілля зокрема. В історії є такі поняття, як "епоха ренесансу", "розстріляне відродження", просто "відродження", "освічений монарх" тощо - все це поняття соціально-політичні, але пов"язані з розвитком культури, матеріальної бази дозвілля. Вже з них видно, що соціально-політичні фактори ідуть поруч з культурою, можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль в її розвиткові.

Єгипетські піраміди, середньовічна храмова готика, метрополітени і отрі монументальні споруди третього Рейху - все це зумовлене не лише і не стільки функціональними вимогами до них, скільки чинниками ідеологічними, бажанням "сильних світу цього" /тогочасного/ здаватись великими.

Найбільш вражаючим позитивним прикладом впливу ідеологічного фактору на розвиток матеріальної бази культури в цілому,

дозвілля зокрема, була політика партії більшовиків у 20-х роках на терені всього Союзу і відродження української культури в Україні зокрема. На жаль, наступний період отримав сумне у вітчизняній історії визначення як період "розстріляного відродження" і наступного застою.

Важливішим висновком із дослідження впливу цього чинника є те, що найпрогресивніші ідеології за певних умов і плином часу змінюють свій вплив, як правило, з прогресивного на консервативний, а з часом - реакційний. Разом з тим, навіть догматичні соціально-політичні системи, їх ідеологеми здані сприяти розвиткові окремих видів і жанрів мистецтва /мусульманська релігія і розквіт геометричного малюнку/. Йдеться таким чином не про абсолютність зроблених висновків, а лише про тенденції, про спрямування. Це цілком узгоджується з усталеним у теорії пізнання висновком про особливості законів і закономірностей суспільного розвитку на відміну від законів природи, котрі здебільшого мають характер абсолютних.

Разом з тим з аналізу впливу соціально-політичних чинників на розвиток культури і дозвілля можна зробити ще один висновок - йдеться про неоднаковість впливу самих ідеологічних парадигм /релігій, ідеологій/ і системи органів, установ, закладів та їх служителів, що їх реалізують. Релігії і релігійні установи та духовні служителі, ідеології і апарат, що їх реалізує - по суті, це різні чинники, хоч і однієї соціально-політичної природи. Тому різним має бути і підхід до них. Одна річ - ставлення до релігії чи, скажімо, комуністичної або націоналістичної ідеології, і інша річ - ставлення до інституційної системи, що втілює, сповідує, реалізує дану ідеологему. Ототожнювання цих двох сторін на практиці веде до нісенітниць

суто екстремістського типу: "заборонити релігію" чи "засудити комунізм", "хто не з нами, той проти нас" тощо.

Другий розділ "Особливості функціонування закладів культурно-дозвільної діяльності за умов різних систем регулювання соціально-економічного розвитку" починається з розкриття принципових відмінностей механізмів формування матеріальної бази дозвілля за умов двох методів регулювання економіки: планово-адміністративного та ринкового.

Ці два методи регулювання склались історично. Кожен з них має свої позитивні і негативні аспекти, кожен з них може бути ефективним і неефективним в залежності від об"єкту регулювання, умов функціонування економіки, завдань, що розв"язуються на тому чи іншому етапові.

Незаідеологізовані, незаполітизовані економісти саме так ставляться до цих методів регулювання економіки. Їх суто науковий підхід і покладено в основу визначення методів регулювання. Такий підхід єдино прийнятний, бо він істинний. Можна фалтувати закони розвитку економіки, але не можна це робити дуже довго, завжди. Брешті об"єктивний процес розвитку економіки проб"є собі дорогу серед хаосу й ідеологічних упереджень. От чому вивчення тенденцій розвитку і функціонування матеріально-технічної бази дозвілля за "чистих" умов функціонування економіки - єдино виправданий шлях дослідження.

У роботі подається короткий нарис планово-адміністративного та ринкового механізмів регулювання економіки, яка в свою чергу виступає матеріальною базою, основою культури і дозвілля.

Вказано, що планово-адміністративна система об"єктивно притаманна виробництву, котре здійснюється у порівняно невеликих масштабах, або в великих масштабах, але за певних, зокре-

ма екстремальних умов /ліквідація наслідків катастроф, воєнні дії тощо/. Власне йдеться про програмно-цільову модель планування.

Вона може бути ефективною і для прискореного формування матеріально-технічної бази дозвілля, як це було в 20-30-х роках на терені СРСР. Тут в історично короткі строки було створено чи не найширшу в світі мережу культурно-дозвільних закладів, систему органів управління нею, систему підготовки фахівців і т.ін.

Проте, забезпечити ефективне і тривале функціонування такої системи на основі суто планово-адміністративних методів неможливо. Система має ряд вроджених недоліків, основним із яких є відсутність матеріального інтересу у всіх причетних до функціонування цієї системи працівників. Досвід показав, що ніякими вдосконаленнями системи мізерної оплати праці, реорганізаціями керівних органів, залученням до керівництва галуззю авторитетів справі не зарадити. Функціонування і розвиток системи дозвілля /як і культури в цілому/ дедалі більше набував різного роду деформацій, котрі врешті й зумовили гостру критику на її адресу з боку всіх верств суспільства. Споживача послуг системи дозвілля не задовольняла низька якість послуг та вузкість їх номенклатури. Працівників культурно-освітніх та дозвільних закладів не задовольняла надмірна заорганізованість, формалізм, засилля бюрократизму і свавілля чиновників від відомства культури.

Все менше задовольняла й державу, бо вимагала росту витрат при постійному падінні їх ефективності. Основним недоліком планово-адміністративної системи державного утримання і регулювання діяльності цієї сфери була таким чином відсутність матеріального інтересу в її працівників і дієвого впливу на її розвиток і функціонування користувача, "споживача" послуг, широких верств населення.

Ринковий механізм регулювання розвитку й функціонування саме по цих визначальних критеріях має докорінні переваги. За ринкових умов розвиваються ті галузі дозвілля, види і жанри мистецтва, стилі і напрямки, на які є платоспроможний попит, затрати на які відшкодовує користувач /"споживач"/, котрі приносять прибуток. За цієї системи із заробітку трудівників /"споживачів"/ ніхто без їх згоди не вираховує податки на розвиток того, що їм не потрібно, корисність чого визначає чиновник державних органів, виходячи з інтересів владних структур /партій, рухів/ і своїх власних. Це сприяє розвиткові ініціативи людей здібних, талановитих та підприємливих, виключає утриманство навколокультурних чиновників, сприяє зростові професіоналізму, майстерності, стимулює атмосферу пошуку.

Проте, й ринкове середовище, ринковий механізм регулювання розвит у матеріально-технічної бази дозвілля не є ідеальним. Він має свої вроджені недоліки, і наш культурно-просвітницький та дозвільний сектор відчули їх дуже скоро, вже на етапі переходу до ринкових стосунків.

Найперший і, певно, основний недолік - відсутність свідомого спрямовуючого впливу суспільства на формування матеріальної бази дозвілля, потакання примітивним смакам невибагливих прошарків населення, "споживачів". Цей недолік особливо відчутний там і тоді, де є потреба суспільства спертися на культурні цінності в ім"я його саморозвитку, де держава не має достатньо коштів, щоб забезпечити конкурентноспроможність тих чи інших видів мистецтв, дозвілля, сторін власної культури. В цьому випадку верх бере та культура, котра спирається на більш потужну економічну базу. Сьогодні для України, якій вкрай необхідно сформувати єдину культурологічну основу суспільства - як передумову її незалежності, державності, внутрішньої злагоди, -

відсутність коштів для цілеспрямованого її розвитку загрожує засиллям не кращих елементів чужої культури, але які спираються на більш потужну економічну основу.

Відсутність коштів на утвердження кул. урологічного менталітету народу незалежної України загрожує не меншими втратами, ніж нераціональне чи тенденційне використання централізованих коштів за планово-командної економіки. Це цілком реальний і зловісний за своїми наслідками недолік суто ринкового підходу до розвитку культури взагалі і дозвілля зокрема.

Світовий досвід, в тому числі найрозвинутіших країн світу, засвідчує, що залишати культуру "сам на сам" з ринковою стихією небезпечно, бо остання сповзає в поп-культуру, а високе, елітарне мистецтво вмирає, а разом з цим знижується моральний, освітній рівень нації. Ринкові механізми, без певної соціальної корекції з боку держави, не можуть забезпечити здоровий розвиток культури. Це так же вірно, як і те, що держава не може і не повинна брати на себе весь фінансовий тягар розвитку всіх видів і жанрів, закладів і напрямків культури /на плечі платників податків/.

Місце та роль держави в розвиткові культури за різних соціально-економічних умов розвитку суспільства, традицій, завдань, що їх вирішує держава - давно визначена і теоретично, і практично і ввійшла до підручників для студентів культурно-освітніх навчальних закладів.[1/]

На жаль, специфіка умов переходу до ринкових відносин від планово-командної системи не має аналогу в світовій практиці, і тому для нашої дійсності визначення співвідношення між дер-

---

1. Див.наприклад: Поплавський М.М. Менеджер культури. - К., 1993. - § 3. - С.66-67.

жавним і ринковим регулюванням розвитку культури є нагальною проблемою. Із світового досвіду ми можемо запозичити лише ідею, напрямок, а конкретний механізм і особливо його кількісні параметри напрацьовуватимемо самостійно.

Тому, на наш погляд, доречним є заключний параграф другого розділу про поєднання державного та ринкового механізмів розвитку матеріальної бази дозвілля за умов переходу до ринкових відносин.

Кожна підгалузь матеріальної бази дозвілля: кіно, театри, музеї, парки культури та відпочинку, будинки культури, клубні заклади та обрядові установи - мають свої проблеми, свою специфіку і можуть бути об"єктом окремого вивчення, окремого аналізу з напрацюванням властивих цій підгалузі висновків і рекомендацій.

У нашому дослідженні взято для аналізу інтегральний чинник розвитку будь-якої з них, а саме - фінансові джерела їх розвитку і функціонування. Численні пропозиції, що їх висловлюють різні автори в засобах масової інформації, котрі вбачають можливості подолання труднощів перехідного періоду у вдосконаленні управління культурою, зміні структури розподілу державних асигнувань, методів матеріального постачання, авторитетності керівництва та добору кадрів за політичними відданостями чи мовними критеріями, безперечно мають значення, але не є визначальними. Вдосконалення системи розподілу має значення, але за умови, коли є що ділити, коли є достатня фінансова основа їх розвитку. Тому в параграфі досліджується першооснова, а саме - фінансові джерела функціонування і розвитку матеріальної інфраструктури культури. Навіть проблеми приватизації культурно-освітніх та дозвільних закладів, удосконалення системи підготов-

ки та перепідготовки кадрів розглядаються під кутом зору фінансових джерел їх розвитку.

Незаперечною є необхідність пристосування діючої системи культурно-освітніх і дозвільних закладів до умов ринкових відносин. Сьогодні цей висновок не викликає заперечень. Складніше з визначенням шляхів реструктуризації всієї системи цих закладів до вимог функціонування за умов ринку. Зміна профілю частини з них, закриття одних і поява інших - неминучі. Бо одна річ, коли вся система цих закладів складалась і розвивалась на основі певних нормативів забезпечення населення певними послугами, інша річ - її розвиток на основі платоспроможного попиту.

Найпростіша схема /і найдоцільніша/ полягає в тому, щоб існуючу систему цих закладів, утримуваних за державний кошт, доповнити конкуруючою системою приватних закладів.

З самого початку економічних реформ саме такий курс і було започатковано. Почали з"являтися приватні й кооперативні підприємства, особливо в галузях дозвільної діяльності, - різного роду музично-вокальні ансамблі, театри, відеотеки та деякі інші. Проте, такого їх розвитку, щоб вони склали серйозну конкуренцію існуючій системі, не сталося. По-перше, майже вся система державних закладів в галузі культури функціонувала на безплатній або дотаційній основі, і важко уявити, щоб за цих умов міг з"явитись, скажімо, платний музей, самоокупний театр, приватна кіностудія тощо. По-друге, переважну більшість нашого суспільства становлять люди без значних нагромаджень, заощаджень, які можна було б використати як засновницький капітал. /До того ж, найвища в світі інфляція з"їла навіть ті незначні заощадження, що їх мало населення./ Нарешті, третє - в пошуках джерел зростаючих витрат державного бюджету законодавець зліквідував всі пільги для приватних закладів культури, які нада-

вались спочатку. Отже, й розвиток так би мовити паралельної, приватної системи закладів культури, мистецтва, дозвілля запульмувався і майже зупинився. Можливо, в цьому й не було б нічого трагічного, коли б держава мала можливість утримувати й розвивати мережу своїх закладів культури, дозвілля. На жаль, дефіцит державного бюджету наростав так стрімко, що держава змушена була скоротити частку витрат на культуру до 0,5 відсотка національного доходу і навіть з цих коштів видати на утримання закладів культури в 1994 році на третину менше запланованого в бюджеті.

Про будь-яку реструктуризацію цієї сфери /якщо не рахувати того, що всі театри м.Києва отримали помешкання в напівпорожніх кінотеатрах-гігантах і тепер просять дотації держави на своє існування/ не може бути й мови. Йдеться про елементарне виживання сьогодні і відсутність перспектив у найближчому майбутньому.

На прикладі становища в кінопромисловості та кінопрокаті, котрі забезпечували найвагомішу галузь дозвілля населення, розглянуто стан функціонування матеріальної бази за умов переходу до ринкових відносин. Спираючись і на дані про стан інших галузей дозвільної діяльності, визначено механізм поєднання державної підтримки й самофінансування, принциповий підхід до приватизації і конкретні пропозиції щодо вдосконалення системи перепідготовки кадрів для закладів культури.

Стосовно поєднання державного фінансування закладів культури, дозвілля та самофінансування, пропонується максимально можлива за даних економічних умов державна підтримка закладам культури, що мають національне значення /провідним театрам, кіностудіям, бібліотекам, музеям тощо/ і надання максимально можливих пільг в їх діяльності, спрямованій на самофінансуван-

ня. В цьому зв"язку розглядається і широке використання /захист/ авторських прав /інтелектуальної власності/, пільгове оподаткування тощо.

Під кутом зору фінансових джерел утримання закладів культури розглянуто і проблему їх приватизації. Автор переконаний, що глобальна приватизація і немінуче перепрофілювання закладів дозвілля в комерційні структури могло б мати трагічні соціально-політичні наслідки для нашого суспільства, для якого безкоштовність і доступність послуг цих закладів стала звичною, невід"ємною рисою його ментальності.

З іншого боку, утримання всієї системи цих закладів за державний кошт в напівголодному стані неминуче призведе до її руйнації з тими ж соціально-політичними, або навіть важчими наслідками. Вихід вбачається в поєднанні мінімального державного утримання з максимальною господарчою ініціативою закладів культури та дозвілля.

Для цього пропонується два можливих варіанти поступового вживання цих закладів у систему ринкових відносин. За одним з варіантів пропонується на контрактній основі з менеджерами культури передавати їм заклади дозвілля у їх повне господарське відання - як це має місце тепер у промисловості. При цьому право власності зберігає за собою власник. Менеджер виступає як найманий власником управляючий. За цим варіантом власник зберігає за собою право збереження профілю закладу і кадрову політику. Він може за свої кошти прирощувати власність, ліквідувати її в разі банкрутства тощо. Оплата праці менеджера могла б складатися з двох частин - мінімальна оплата з бюджету і певний процент від господарської діяльності, що стимулювало б його підприємливість, пошук, формування майбутнього підприємця.

Другий варіант передбачає здачу об"єктів дозвільної діяльності в довгострокову оренду. І в цьому випадку йдеться не про приватизацію об"єктів дозвілля, а про певний підготовчий етап до неї. Орендний варіант відмінний від першого, контрактного варіанту тим, що в договорі оренди чітко визначено рівень орендної плати, відмова від бюджетного фінансування і від контролю доходів орендаря. Останнє - досить дієвий стимул для тих менеджерів культури, котрі оволоділи мистецтвом підприємництва, визначилися з нішами своєї діяльності, впевнені в своїх можливостях. Ці два варіанти можна розглядати як два взаємопов"язані послідовні етапи.

Контрактна форма могла б бути кроком до довгострокової оренди, а оренда - кроком до приватизації. На кожному з цих етапів відбувався б природний процес виховання підприємливості, відбір здібних підприємців і, врешті, відповідальних власників. При цьому весь процес приватизації носив би контрольований характер, який не призвів би до безконтрольного руйнування системи культурно-освітніх, дозвільних закладів, поетапну її реструктуризацію, формування нової системи, притаманної ринковим відносинам.

Вказана система розвитку закладів дозвілля має і ту перевагу, що вона не перешкоджає залученню для розвитку інфраструктури закладів дозвілля приватних та зарубіжних інвестицій, спонсорських коштів тощо. Для розвитку закладів дозвілля це має першочергове значення, бо сподіватись на значне державне фінансування в найближчі роки /принаймні до завершення структурної перебудови матеріального виробництва/ не доводиться.

Для реалізації викладеної концепції з боку держави не потрібно додаткових фінансових ресурсів. Необхідно лише дві умови: перше - відповідне законодавче забезпечення і прискорена підготовка менеджерських кадрів.

Стосовно законодавства, то необхідна цільна концепція реструктуризації закладів культури і в тому числі дозвілля, може бути розроблена фахівцями, а парламент міг би її врахувати не лише в тих законах, що регулюють функціонування культури, але й законах, що регулюють в цілому економіку.

Стосовно підготовки й перепідготовки кадрів для розвитку і функціонування закладів культури, то і виконання цієї умови не вимагатиме додаткових коштів з державного бюджету. Йдеться про посилення менеджерської підготовки кадрів у навчальних закладах сфери культури, тобто про суттєву зміну їх спеціалізації. Спеціальності культурологічного та мистецько- методичного циклів варто доповнити вузькими спеціальностями в межах об"ємної спеціальності "менеджер культури". Це могла б бути підготовка фахівців таких вузьких спеціалізацій, як: продюсери, менеджери культурно-дозвільної діяльності, паблік рілейшнз, менеджери видавничої справи, а можливо й правники в галузі захисту прав інтелектуальної власності, промоутери й інші. Звісно, це вимагає певних змін у вузах і технікумах /коледжах/, але в межах діючих нормативів витрат на їх утримання.

Система перепідготовки може в значній мірі, а за несприятливих бюджетних умов повністю функціонувати на засадах самоокупності - на основі покриття витрат за рахунок власних коштів слухачів, спонсорів, внесків за навчання з боку підприємств і організацій від власних джерел доходів, інших позабюджетних коштів.

За своєю організаційною формою це могла б бути система як заочного навчання, так і очного в коледжах, спецфакультетах, системі короткотермінових курсів тощо. Правова основа для створення такої системи перепідготовки кадрів є, є і необхідні педагогічні колективи. Справа лише за організаційною роботою.

У завершенні дослідження в стислій формі подано теоретичні висновки й практичні рекомендації, що випливають з аналізу практики, які сприятимуть удосконаленню змісту та вивченню ряду навчальних дисциплін економіко-управлінського циклу, технічних засобів, що використовуються в культурно-освітній, дозвільній роботі, а також можуть стати у пригоді практичним працівникам закладів культури в цілому і дозвільної діяльності зокрема.

Результати дослідження подано в таких публікаціях автора:

1. Музейна справа та техніка // Культура і життя, 1983, 28 травня, 0,3 д.а.

2. Знания и навыки работы с техническими средствами - составная часть профессиональной подготовки работников культурно-просветительных учреждений / Республиканская научно-теоретическая конференция "Актуальные проблемы подготовки кадров в области искусства и культуры в свете перестройки высшего и среднего специального образования. - Николаев, 1988. Вып.2. - С.97-99.

3. Предложения по рациональному размещению сети культурно-просветительных учреждений в г.Славутич. - Славутич: ПО "Комбинат", 1988. - 0,5 д.а. /у співавт./.

4. Отчет о выполнении первого этапа научной темы 02-88 "Целевая комплексная программа г.Славутич". - Славутич: ПО "Комбинат", 1988. - 3,3 д.а. /у співавт./.

5. Отчет о выполнении второго этапа научной темы 02-88 "Целевая комплексная программа социально-культурного развития г.Славутич. - Славутич: ПО "Комбинат", 1988. - 4,8 д.а./у співавт./.

6. Основні шляхи розвитку матеріально-технічної бази культурно-дозвільної діяльності в умовах ринкової економіки. Методичні матеріали. - К.: КДІК, 1995. - 14 с.

Сенченко Анатолий Владимирович. Материальная база досуга и ее влияние на развитие культурно-досуговой деятельности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности I3.00.05 - теория, методика и организация культурно-просветительной деятельности, Киевский государственный институт культуры, г.Киев, I995.

Защищается концепция совокупности определяющих и решающих факторов формирования и дальнейшего развития материально-технической базы культурно-досуговой деятельности вообще и применительно к условиям перехода от планово-административных к рыночным методам ее формирования в частности. Предложены варианты сочетания методов бюджетного финансирования и самоокупаемости, а также пути приватизации объектов материальной базы культурно-досуговой деятельности.

Ключові слова: матеріальна база, фактори формування, самоокупність, кадри.

Senchenko Anatoly Vladimirovich
"Material Basis of Leisure and its Influence on the Development of Cultural and Leisure Activities"

This is a dissertation for a scientific degree of a Candidate of Pedagogical Science on the speciality 13.00.05 "Theory, Methods and Organisation of Culture and Education"; Kiev Institute of Culture, Kiev, 1995.

This thesis defends the concept of the combination of the determining and decisive factors of forming and further developing of the material and technical basis of the leisure and cultural activities in general, and under the conditions of transition from the administrative to market economy in particular.
Some variants of combination of budget and self-financing methods are offered, as well as the methods of privatization of material basis of leisure and culture objects.

Key words: material basis, forming factors, self-financing, staff.

Друк. ІПК ІК. зам. 210 Тир. 100.